

Katarína NÁDASKÁ

Vnímanie choroby a starostlivosť o chorých u mendikantov na príklade sv. Alžbety Uhorskej

Abstract: *The oldest sources documenting the life of St Elizabeth (1207–1231), which date back to the 13th century, created a strong tradition linking St Elizabeth with caring for the sick and ill. The mendicant movement brought forth a new understanding of the ill as the second Christ. The ill, as alter Christus, were the subject of Elizabeth's charity. Sources originating from the period pertaining to Elizabeth's life mention treatments of mainly infectious, highly repulsive diseases and the curing of corporeal defects, injuries and lethal injuries, in order to necessitate the biggest contrast and to excite awe in the recipients of the legends texts. Turning one's soul away from sin was considered to be part of a person's treatment, too. The physical shell of the ill wasn't the final aim of her help. For Elizabeth, caring for the ill was a form of piety complementing her vita activa. The ill were to become one of the saint's main attributes in art representation.*

Key words: *Saint Elizabeth – charity – healing Arts – history of medicine – 13th Century*

Na konci 13. storočia medzi rokmi 1279–1301, teda približne 50 až 60 rokov po Alžbetinej smrti, napísal o sv. Alžbete anonymný hagiograf, že jej zásluhou „Každý druh mrzkosti a všetky znetvorenia sa prirodzene odstráňa“, že „prinavráca telesné zdravie...“ a „vyháňa všetky choroby“.¹ Tento obraz o nej životopisec vytvoril na základe určitých historických udalostí v Alžbetinom živote, kedy ako krajinská grófka Durínska poskytla počas hladu v roku 1226 postihnutým pomoc² a po smrti jej manžela a priznaní vdovských práv postavila v roku 1228/9 v Marburgu špitál pre chorých a chudobných, v ktorom sa sama aktívne angažovala.³ Hagiografická tradícia po Alžbetinej

1 „*Omnes genus turpitudinis et totius vitii deformitas removetur a natura...redduntur naufragi salutis corporali...depelluntur omnes morbi.*“ Lori PIEPER, *A new Life of St. Elizabeth of Hungary: The Anonymous Franciscan. The Text of the Anonymous Franciscan* (kritické vydanie textu legendy), in: *Archivum franciscanum historicum* 93, 2000, 1–4, s. 76. (ďalej *Franciscan*) *Bibliotheca Hagiographica Latina*. Ed. Socii Bollandiani, Bruxelles 1992, 2509. (ďalej BHL)

2 *Dicta quatuor ancillarum*, in: Albert HUYSKENS (ed.), *Quellenstudien zur Geschichte der hl. Elisabeth Landgräfin von Thüringen.*, Marburg 1908, s. 119. (ďalej *Dicta*) *Bibliotheca Hagiographica Latina. Novum supplementum*. Ed. Henricus Fros. Bruxelles : Société des Bollandistes, 1986, 2493 m.; THEODORICUS DE APOLDA, *Vita S. Elisabethae viduae, landgraviae Thuringiae, ducis Saxoniae, Hassiae principis et comitis palatinae*. Ed. Georgius PRAY, Tyrnaviae 1770, III. 7. (ďalej *Teodorik*) BHL 2496.

3 *Dicta*, s. 124, 125. *Teodorik*, V. 8–10, VI. 4. Ottó GECSER, *Aspects of the Cult of St. Elizabeth of Hungary with a Special Emphasis on Preaching, 1231–1500*, PhD. dissertation, Budapest 2007, s. 5, 21.

smrti v roku 1231 a po svätorečení 27. mája 1235 ďalej skomponovala korpus príhod a zázrakov z jej života,⁴ kde sú hlavnými postavami chorí a vôbec núdzni v rozmanitých podobách, ktorým ona poskytovala pomoc a úľavu.

V stredovekých prameňoch k sv. Alžbete nájdeme pestrú paletu pohľadov na chorých, ich choroby a liečbu. Sledujeme v nich hagiografický obraz, ktorý však stojí na historickej realite stredoveku. Máme doložené viaceré osobnosti skúmaného obdobia s podobným štýlom života a podobným súborom dochovaných prameňov, čo bádateľom pomáha vnímať tento fenomén v dejinnom kontexte.⁵ Naša sonda sa zameriava na obdobie 13. storočia, kedy najstaršie pramene k životu sv. Alžbety vytvárali hagiografický obraz o nej pre nastávajúce dekády. Hovoríme o *Liste Konráda z Marburgu / Summa vitae* (1232) a *Výpovediach jej štyroch služobníc / Dicta* (1235), ktoré boli súčasťou kanonizačného procesu. Majú autentický charakter. Ďalej sa v štúdiu opierame o *vita* od Caesaria z Heisterbachu (1236–1237), upravené *Výpovede služobníc* v diele tzv. *Libellus* (1236–1241), o *vita* od anonymného františkána (1279–1301) a napokon o *vita* od Teodorika (1289–1297). Uvedený výber patrí k najstarším hlavným dielam k životu sv. Alžbety z 13. storočia.⁶ Tradícia charity a milosrdenstva z 13. storočia, ktorú pramene vytvorili, bola natoľko silná, že sv. Alžbeta sa od stredoveku až dodnes spája so starostlivosťou o chorých.

Choroba v chápaní stredoveku

Ešte z dedičstva neskorej antiky a barbarských štátov poznáme stredoveké vnímanie choroby aj ako straty *fortuny*, teda určitej milosti, ktorá danej komunite zabezpečovala šťastie a poriadok.⁷ Choroba narušovala spoločenský status človeka. Vnášala neporiadok do väčších alebo menších štruktúr. Choroba bola znakom chaosu. Oproti chaosu stojí Boží poriadok, ktorý na zemi obnovujú svätci ako Alžbeta. Do tohto svetla chceme dať aj úvodný citát o sv. Alžbete – „*Každý druh mrzkosti a všetky znetvorenia sa prirodzene odstránia*“ –, teda ona liečením obnovila poriadok. Pri *translatio* pozostatkov sv. Alžbety

4 Analýzu prameňov o sv. Alžbete pozri: O. GECSER, *Aspects*, s. 9–53.

5 André VAUCHEZ, *La Santità nel Medioevo*. Bologna 2009, s. 220–222.

6 *Epistola examinatum miraculorum sancte Elyzabet ad dominum papam*, in: Quellenstudien zur Geschichte, s. 155–160. (ďalej *Summa vitae*) BHL 2490.; *Dicta*, s. 112–140.; Caesarius HEISTERBACENSIS, *Vita sancte Elyzabeth Lanigravie*, in: Albert HUYSKENS (Hg.), *Die Schriften des Caesarius von Heisterbach über die heilige Elisabeth von Thüringen*, Bonn 1937, s. 344–381. (ďalej *Caesarius*) BHL 2494.; *Der sog. Libellus de dictis quatuor ancillarum s. Elisabeth confectus*, in: Albert HUYSKENS (Hg.), *Der sog. Libellus de dictis quatuor ancillarum s. Elisabeth confectus*, Kempten - München 1911, s. 1–86. (ďalej *Libellus*) BHL 2493.; *Franciscan*, s. 50–78.; *Teodorik*, s. 1–218.

7 Niektoré pohľady na chorobu pozri: Jacques Le GOFF, *Kultura stredoveké Evropy*, Praha 2005, s. 330–331, 373, 406–410.

1. mája 1236 sa údajne objavil olej, ktorý „s neobyčajnou vôňou hojne vyvieral z jej kostí“.⁸ Na vlastnom tele bola teda podľa výpovedí prameňov zázračne „pomazaná“ olejom. Ako pomazaná mala legitímnosť byť divotvorcom a na Boží príhovor liečiť. V zázrakoch vyliečenia mnohých chorých sa ukazuje Alžbetina uzdravujúca schopnosť divotvorcu. „Účinnosť“ svätca bola podmienená práve jeho schopnosťou stať sa divotvorcom.⁹ Alžbetinu „účinnosť“ vyskúšali mnohé zázraky, ktoré sa stali súčasťou jej kultu.

Doba sv. Alžbety bola časom rozvoja silného mendikantského hnutia, ktoré do stredo-vekej spoločnosti prinieslo novú optiku duchovného a sociálneho chápania sveta.¹⁰ Podľa neho sa *vita activa* a *vita contemplativa*, teda aktívne skutky a modlitba, stali rovnocennými cestami duchovného života. Svoje praktické uplatnenie hnutie našlo v aktivizácii voči marginalizovaným a sociálne slabým. Choroba ohrozovala resp. znižovala spoločenský status. Vyčlenila človeka na okraj spoločnosti. Odpudzovala z estetického aj zdravotného hľadiska. Choroba vzbudzovala strach z nešťastia, nákazy a smrti. Prvý z oficiálne svätých, kto razil zjavne nové chápanie k chorým bol sv. František z Assisi († 1226, kanonizovaný v roku 1228). Prekonal svoj strach a odpor k malomocnému a pobožkal ho, ako to zaznamenáva jeho životopisec Tomáš z Celana († 1260): „...kým ešte (František–pozn. autorky) žil vo svete, ocitol sa jedného dňa pred malomocným: prinútil sám seba, priblížil sa k nemu a pobožkal ho. Od toho momentu sa rozhodol umrtnovať stále viac.“¹¹ Vyslal signál o novom chápaní choroby a chorého. S novým duchovným prúdom sa presadil aj nový model svätosti. Fyzický dotyk s chorým sa stal znakom svätosti. Alžbetine skutky k chorým musíme pozorovať v celkovom kontexte mendikantského hnutia. Svedectvá jej súčasníkov a životopiscov nám objasňujú pozíciu chorých a ich chorôb v spojitosti s Alžbetou a jej konaním.

Alžbeta a chorí

Alžbetine ošetrovateľské aktivity museli byť počas jej života akiste dominantné, lebo už prvé pramene krátko po jej smrti obsahujú prevažne opisy jej charitatívnej činnosti. Z nami skúmaných spisov ide o *Summa vitae, Dicta*.¹² Ostatné pramene, ktoré z nich neskôr vy-

8 “...oleum mirifici odoris de ossibus eius in bona quantitate manasse, quod et hodie inspicientibus patet et fide nobis constat oculata, quod gutte tamquam roris super gramen vel herbam decidentis stant.” *Libellus*, s. 83. Pozri aj Caesarius HEISTERBACENSIS: *Sermo de Translatione beate Elyzabeth*, in: *Die Schriften*, s. 387, kap. 5. BHL 2495.

9 Réginald GRÉGOIRE, *Manuale di agiologia*, Fabriano 1987, s. 306–307. A. VAUCHEZ, *La santità*, s. 470–474.

10 A. VAUCHEZ, *La santità*, s. 376–381.

11 TOMASSO DA CELANO, *Vita prima*, in: *Fonti Francescane. Editio Minor*, Assisi 2003, s. 348.

12 *K Summa vitae, Dicta* pozri pozn. 2, 4, 6.

chádzali, museli vlastným spôsobom podľa potrieb prijímateľa textu interpretovať tieto aktivity voči chorým. Pre Alžbetino okolie bolo jej správanie viac ako nezvyčajné. Podobne sa s ním museli vysporiadať aj hagiografi. Autori, ktorí si osvojili nové hodnoty *sancta novitas*, teda novej medikantskej svätosti, chápali starostlivosť o chorých ako prejav svätého aktívneho života, *vita activa*. Z alžbetínskej spisby uplatňujú tento pohľad najmä Konrád z Marburgu, autor listu *Summa vitae*, ktorý je vôbec prvým zachytením jej života, spracovateľ textu *Libellus* a Teodorik z Apoldy, hagiograf najrozsiahlejšej stredovekej legendy o sv. Alžbete.¹³ Autori, ktorí naopak nepoužívali princípy mendikantskej duchovnosti a nevnímali *vita activa* ako plnohodnotnú duchovnú cestu, predstavovali Alžbetin vzťah k chorým ako tradičnú hodnotu lásky k blížnemu alebo dokonca ako mučeníctvo,¹⁴ pričom sa jej aktivity snažili kompenzovať naráciou o kontemplatívnom živote v modlitbe, čo bol v stredovekej duchovnosti opak aktívneho života. Tieto pohľady na Alžbetu sú však v menšine. V prameňoch a stredovekej tradícii prevládol obraz Alžbety ako vyznavačky mendikantského vnímania chorých podľa princípov *sancta novitas*.

Postavenie chorých v alžbetínskych prameňoch

Alžbeta podľa prameňov prichádzala do kontaktu s chorými už v postavení krajinskej grófký Durínska. Pramene podčiarkujú, že sa najväčšmi zaujímala o tých najodpuďujúcejších a najopustenejších, ktorých spoločnosť zo strachu vylúčila. Umývala ich, asistovala pri vykonávaní potrieb a posluhovala im.¹⁵ Chorých navštevovala v ich príbytkoch alebo v ňou zriadenom dome v blízkosti hradu Wartburg.¹⁶ Brávala ich tiež tajne do hradu, kde ich za pomoci služok umývala a ošetrovala.¹⁷ Do ešte intenzívnejšieho kontaktu s chorými prišla po založení svojho špitála v Marburgu.¹⁸ Jej spovedník Konrád píše rok po Alžbetinej smrti pápežovi list s opisom udalosti, keď Alžbeta uložila do vlastnej posteľe ochrnutého chlapca – sirotu s krvotokom. Starala sa o neho až do jeho smrti tak, že

13 K *Summa vitae*, *Libellus* a Teodorikovi pozri pozn. 2, 4, 6.

14 „...cum tria sint genera martirii, sicut scribit beatus Gregorius, videlicet in sanguinis effusione, in assidua carnis maceratione et in proximorum compassione, nullius horum expertus exstitit Elyzabeth.“ *Caesarius*, 8., s. 357. Paradoxom je, že aj v texte anonymného františkána, ktorý kladie dôraz na novú františkánsku spiritualitu, nachádzame tiež kompenzáciu a vyladovanie *vita activa* a *vita contemplativa*. Alžbetine skutky vsadil do roviny všeobecnej lásky k blížnemu a upozorňuje na Alžbetin duchovný život a modlitbu. Dôvodom bolo zrejme to, že autor pripodobňuje sv. Alžbetu k sv. Kláre, žene mendikantskej duchovnosti a zároveň žene klauzúrneho modelu života. *Franciscan*, s. 57.

15 *Dicta*, s. 117, 124.

16 *Dicta*, s. 119–120. O. GECSER, *Aspects*, s. 5, 21.

17 *Teodorik*, II. 7.

18 *Summa vitae*, s. 158. *Dicta*, s. 125. *Teodorik*, VI. 4.

ho počas dňa a noci nosila na rukách vykonávať potreby a umývala jeho špinavé oblečenie.¹⁹ Podobne to bolo aj s malomocnou dievčinou, ktorú však Konrád poslal preč z obavy pred Alžbetiným nakazením.²⁰ Spomína aj udalosť, kedy Alžbeta u seba ubytovala chlapca so svrabom. Umývala ho a liečila. Pričom Konrád uviedol, že nevie, odkiaľ sa naučila zručnosti ošetrovania, keďže chlapec sa vyliečil.²¹ Pozastavenie nad tým, odkiaľ Alžbeta vedela chorých ošetrovať, nájdeme aj v ďalších neskorších prameňoch, ktoré zjavne vychádzali z Konrádovho listu.²² Vo Výpovediach jej služobníc nájdeme správu o malomocnej žene, ktorú Alžbeta prijala do špitála, viazala jej rany, umývala ju a liečila liekmi, čo pomohlo natoľko, že sa jej stav zlepšil.²³

Okrem týchto takpovediac exaktných prípadov, pramene v oblube spomínajú zázračné príhody s chorými alebo v menšom počte aj ich zázračné uzdravenia. Prirodzená a zázračná rovina uzdravení sa v prameňoch prelína. Je zaujímavé sledovať, že i keď sa zázrak považuje za vybočenie z prirodzeného poriadku, nikdy sa v textoch neobjavuje ako vec neprirodzená. V duchu úvodného hagiografického citátu – „Každý druh mrzkosti a všetky znetvorenia sa prirodzene odstránia“ – je zázrak ako vybočenie zo zákonitého prirodzeného poriadku zároveň súčasťou nadobúdania prirodzeného poriadku sveta. Môžeme hovoriť o cyklickom kolobehu a obrode, ale aj o lineárnom vývoji v čase. Nadobúdanie prirodzeného chodu vecí je súčasťou oboch stredovekých princípov vnímania času (vývoja).²⁴ Zázrak vyjadruje zásah vyššej moci, preto je nie neprirodzený, ale nadprirodzený. Z toho dôvodu je aj v súčasnom podaní slovníkov²⁵ zázrak chápaný ako nadprirodzený a ako súčasť nie všedného chodu vecí.

Zázračné príhody s chorými sú osobitnou skupinou. Medzníkom v ich výskyte v prameňoch bola Alžbetina kanonizácia v roku 1235. V prameňoch napísaných pred Alžbetinou kanonizáciou nenachádzame vo vybraných skúmaných prameňoch prípady zázračného vyliečenia. Konrád neuviedol žiadne zázračné uzdravenie, ktoré by sa udialo za Alžbetinho života. Zaznamenal však zázračné uzdravenie cistercitského mnícha z mentálneho postihnutia na Alžbetinom hrobe deň po jej pohrebe.²⁶ Podobne aj vo Výpove-

19 *Summa vitae*, s. 158.

20 Tamže, s. 158–159.

21 „...a scabie curandum assumpsit et tam in lavando quam in medicando, a quo didicerit nescio, eius curam gessit.“ *Summa vitae*, s. 159.

22 *Teodorik*, VI. 11.

23 „...quam beata Elizabeth levabat, tegebat et ulcera eius pannis ligabat et medicamentis fovebat.“ *Dicta*, s. 128–129.

24 J. Le GOFF, *Kultura*, s. 236–237.

25 Ako príklad uvádzame výklad Heslo *Zázračný*, in: *Krátky slovník slovenského jazyka*, viz: <http://slovník.juls.savba.sk/?w=z%C3%A1zra%C4%8Dn%C3%BD&s=exact&c=Raa6&d=kssj4&d=psp&ie=utf-8&oe=utf-8>.

26 *Summa vitae*, s. 160.

diach jej štyroch služobníc nenájdeme zmienky o zázračných uzdraveniach počas Alžbetinho života. Nadprirodzené uzdravenia spomínané pre obdobie počas Alžbetinho života sa vyskytujú v prameňoch napísaných po Alžbetinej kanonizácii.²⁷ K týmto prípadom zázračného vyliečenia patrí v legendách sa opakujúca príhoda malého chlapca, ktorého Alžbeta našla pri svojom špitáli. Viackrát sa ho pýtala, čo mu je, ale nedopovedal jej, pretože bol od narodenia nemý. Keď svoju otázku napokon zopakovala, zrazu jej chlapec jasne odpovedal, že je nemý a priviedla ho sem jeho matka.²⁸ Zázraky a zjavenia v podaní neznámeho spracovateľa textu *Libellus* sú sprievodným javom svätého života. Vyčíta však zbytočné mudrovanie a márnivú chválu na ich adresu, preto ak zázraky spomína, tak v spojení s ich verifikovateľnosťou. Ide o nový pohľad, keď je dôkazom svätosti viac skutok ako zázrak.²⁹

Práve vďaka zázračným príhodám s chorými si môžeme hlbšie priblížiť podstatu stredovekého chápania chorých u mendikantov. Najmarkantnejším príkladom je tzv. zázrak s krížom. Uvádza ho *vita* od dominikána Teodorika zo záveru 13. storočia. Alžbeta ešte ako krajinská grófká položila istého malomocného po kúpaní do manželskej postele. Zisťovala to jej svokra a povedala to Alžbetinmu manželovi Ludovítovi. Keď prišli do izby, Ludovít videl v posteli položený kríž. Legendista to vysvetľuje tým, že Ludovít pochopil, že „*sa v chorých údoch prijíma a ošetruje sám náš Pán Ježiš Kristus*.“³⁰ Chorý v tomto vzťahu vystupoval ako *alter Christus*, druhý Kristus. Kto sa dokáže priblížiť k chorému, približuje sa ku Kristovi tak, ako sa Kristus v evanjeliu približoval k ľuďom. Hovoríme o motíve *imitatio Christi*, napodobovania Krista, ktoré bolo súčasťou ideí *vita apostolica*, mendikantského apoštolského života podľa evanjelia. V tejto súvislosti môžeme vidieť svedectvo Alžbetinej služobnice Isentrudy, že jej pani sa malomocných nebála, ako sa nebála ani zdravých ľudí.³¹ Jedla s chorými na Zelený štvrtok ako Ježiš Kristus s učeníkmi a umývala nohy malomocným.³² Povestný strach z chorých sa v kontexte *imitatio Christi* stáva bezpredmetným, pretože v chorých Alžbeta videla Krista. Vnímanie chorých v kontexte *imitatio Christi* a *sancta novitas* potvrdzuje väčšina, okrem vyššie uvedených, prameňov k sv. Alžbete z 13. storočia.

27 Najviac zázračných uzdravení spomedzi alžbetínskych legiend z 13. storočia uvádza františkánsky anonymný autor a tiež Teodorik okrem textu jeho legendy aj v zbierke zázrakov na konci legendy. Napríklad: *Franciscan*, s. 69–70; *Teodorik*, s. 164–218.

28 *Franciscan*, s. 66; *Teodorik*, VII. 6.

29 „...*nos hec (miracula–pozn. autorky) potius censuimus, quantumlibet vera, caute recitanda, quam presumptuose asserenda.*“ *Libellus*, s. 81.

30 „*Intellexit enim, quod in membris suis infirmis suscipitur et fovetur Christus Dominus Iesus.*“ *Teodorik* II. 7. Podobne: „*Quam bene nobis est, quod Dominum nostrum sic balneamus et tegimus.*“ *Dicta*, s. 128.

31 *Dicta*, s. 121.

32 *Teodorik*, II. 12; *Dicta*, s. 120–121.

Postavenie chorôb v alžbetínskych prameňoch.

Jednotlivé druhy chorôb majú v písomných prameňoch rozličné pozície pred a po Alžbetinej smrti. Počas Alžbetinho života v prameňoch dominujú chorí s infekčnými ochoreniami. V prvom rade malomocenstvo, taktiež kožné ochorenia ako svrab, vrede, choroby s výskytom telesných tekutín a podobne.³³ Nákazlivá nemoc bola najodpudivšia aj preto, lebo vzbudzovala najväčšie riziko nákazy. Išlo teda o prípady, kedy zmienka o danej chorobe mala vyvolať u prijímateľov textu odpor, aby navodila silný kontrast pri opise Alžbetinho fyzického kontaktu pri ošetrovaní takto postihnutého.³⁴ Z tejto skupiny chorých pochádza aj väčšina ošetrovaných prípadne uzdravených jej zásluhou počas života. Telesné a duševné postihnuté ako slabomyseľní alebo invalidi sa počas jej života spomínali zväčša iba všeobecne, napríklad, že ich rada vyhľadávala a oni ju nazývali matkou.³⁵ Po Alžbetinej smrti texty uvádzajú zázračné uzdravenia na jej príhovor a pri jej hrobe. Bolo ich tak veľa, že vznikali celé zbierky zázrakov.³⁶ Takmer v nich miznú zmienky o infekčných postihoch. Dominujú už uzdravenia ťažkých telesných a duševných postihnutí, úrazov a odvrátených úmrtí.³⁷ Uzdravenia viditeľne trvalých alebo dlhoročných postihov a úrazov ako bolesti, duševné vady, výrastky na tele, ochrnutia, slepota, hluchota a podobne mali vyvolať efekt úžasu. Sociálny záber bol široký. Medzi uzdravenými boli ženy, muži, deti, študenti, duchovné osoby, mnísi, mešťania aj aristokrati.

Obraz chorých v alžbetínskych prameňoch.

Zároveň je zjavné, že rozprávanie o chorých je súčasťou literárneho postupu pri výstavbe diela. Má prijímateľa textu zaujať, vzbudiť emóciu a účinne odovzdať hagiografovo poslanstvo. Hagiografi písali o milosrdnom vzťahu k chorým v jej prípade oveľa viac ako u iných svätých mendikantov tej doby (sv. František, sv. Anton († 1231, kanonizovaný

33 Napríklad: *Summa vitae*, s. 158–159; *Dicta*, s. 120–121; *Franciscan*, s. 59, 63, 64; *Teodorik*, II. 12, IV. 9, VI. 4, 11.

34 Napríklad: *Teodorik*, III. 7.

35 „...ut eam omnes matrem appellantur domumque intrantem accurrendo circumdarent, sibi fiducialiter assistendo inter quos scabiosos, infirmos, debiles, magis sordidos, et deformes specialiter diligens, capita eorum manibus attractans et in sinu suo collocans.“ *Teodorik*, III. 7.

36 *Summa vitae* zachytáva jedno zo zaznamenávaní zázrakov v roku 1232. *Summa vitae*, s. 156. V Teodorikovom súbore zázrakov sú uvádzaní svedkovia, rozlišujúc z nich priamych a nepriamych, a farnosť uzdraveného. U neho uvedené zázraky boli skúmané a niektoré aj schválené Svätou stolicou. *Teodorik, Miracula*, s. 164, I. Ďalšie zbierky: *Hec miracula operatus est Dominus per lantgraviam*, in: *Quellenstudien zur Geschichte*, s. 150; *Incipiunt miracula sancte Elyzabet*, in: *Quellenstudien zur Geschichte*, s. 161–239; BHL 2491, 2489; *Incipiunt miracula felicitis Elyzabet*, in: *Quellenstudien zur Geschichte*, s. 243–266; BHL 2499.

37 Napríklad: *Teodorik, Miracula*, IV, VII, XII, XXIV, XXVI, XLIII, XLIV.

v roku 1232), sv. Dominik († 1221, kanonizovaný v roku 1234)). Bolo to zaiste preto, lebo bola žena a nežila v klauzúre, čo bola v tej dobe priveľmi riskantná kombinácia na ocitnutie sa v heréze v očiach cirkvi. Ošetrovanie chorých bolo jednou z mála legitímnych verejných aktivít žien. Starostlivosť o chorých sa stala s uznaním pápeža Gregora IX. († 1241) najpriateľnejšou činnosťou pre ženy laičky.³⁸ Aktivizácia voči sociálne slabým a marginalizovaným sa v priebehu 13. storočia v cirkvi presadila ako znak svätosti. O chorých sa starali aj beginské spoločenstvá, ale tie neboli cirkvou oficiálne uznané ako rád.³⁹ Práve pápež Gregor IX. presadzoval pre organizované ženské spoločenstvá klauzúrny model, nie otvorený, ako bol begínsky. Pozornosti hagiografickej literatúry však neušli ani beginské predstaviteľky,⁴⁰ ale ich model sa nestal natoľko rozšírený ako alžbetínsky. Legendisti informujú, že Alžbetina starostlivosť o chorých bola podľa zaužívaných hagiografických toposov srdečná, oddaná a láskavá. Lenže typické pre Alžbetinu starostlivosť bolo, že nešlo len o hagiografické dokreslenie, ale o jeden z hlavných motorov Alžbetinho modelu svätosti. Jej záujem o chorých ju robil svätou.

Pri ošetrovaní jej asistovali služobnice, ktoré nazvala „*sestry vo svete*“.⁴¹ Spolu s Alžbetou boli v špitáli oblečené do sivého habitu. Prítomný bol minimálne aj jeden konverš.⁴² Pravdepodobne tvorili organizovanú skupinu, ktorá spravovala špitál. Chorí, ktorých liečila, vnímali Alžbetu ako ich dobrodinku či matku.⁴³ Boli aj nevďační chorí, ktorí sa buď neskôr kajali zo svojho postoja alebo ich nevďačnosť pramene vykresľujú pre Alžbetino duchovné dobro.⁴⁴ Chorý nie je absolutizovaný ako výlučne kladná postava, túžiacia po pomoci. Rovnako ani utrpenie spojené s chorobou nemá iba pozitívne konotácie. Chorý, choroba a jej dôsledky si v skúmaných textoch zachovávajú svoju naturalistickú podobu. Hagiografi sa nesnažia preniknúť hlbšie ho psychológie chorého. Úlohu tu zohráva kontrast dobrých a zlých ľudských vlastností, ktorý dáva vyniknúť konečnému dobru. Hlavnou postavou je sv. Alžbeta.

V opisoch starostlivosti o chorých sa prelínajú prirodzená a nadprirodzená rovina. Účinky ošetrovania ako umývanie, obväzovanie, podávanie liekov (*medicamentum*) a stravy pramene podávajú úplne rovnocenne liečivo ako účinky prejavov náklonnosti spolu-

38 Marco BARTOLI, *Svatá Klára*. Praha 2004, s. 99–109.

39 Daniela DVOŘÁKOVÁ, *Medzi kláštorom a svetom. Beginy v stredovekom Uhorskom kráľovstve*, *Historia* 5, 2005, s. 5–7.

40 A. VAUCHEZ, *La Santità*, s. 169–174, 355–374.

41 “*Vita sororum in seculo...*”, *Dicta*, s. 135; „*sorores vocans eis...*“, *Franciscan*, s. 59.

42 „*converso, qui negocia sua peregit, virgine religiosa valde despectabili et quadam nobili vidua surda et valde austera...*“. *Summa vitae*, s. 158. Teodorik, VI. 4. *Franciscan*, s. 56.

43 Teodorik, III. 7, 8.

44 Tamže, IV. 10, VII. 7.

cítienia (*compassio*), objatia, bozkov, umývania rán slzami.⁴⁵ Do uzdravenia človeka sa tiež rátalo aj obrátenie duše od hriechov.⁴⁶ Fyzická schránka chorého nebola konečným cieľom pomoci. Pre Alžbetu bola starostlivosť o chorých formou zbožnosti v rámci svojej *vita activa*. Znamená to, že starostlivosť o chorých nebola naozaj skutočnou zdravotníckou starostlivosťou v dnešnom zmysle slova. Starostlivosť o telo presahovala súčasný sociálny rozmer a mala najmä v spojitosti s medikantskými svätcami aj silný duchovný nadprirodzený rozmer dotýkania Krista. Choroba bola podľa toho príležitosťou k posväteniu, ale nebola hodnotou sama o sebe. Choroba naberala hodnotu v spojitosti so skutkami milosrdenstva v aktívnom živote sv. Alžbety, keď bol chorý druhým Kristom. Zdravé ani choré telo už nemalo predstavovať nepriateľa, ale malo sa stať cestou na posvätenie človeka. Choroba ako taká sama o sebe však nemala hodnotu duchovného dobra.

Chorí prípadne symboly starostlivosti o nich sa najmä v oblasti za Alpami stali najsilnejším atribútom ikonografie sv. Alžbety.⁴⁷ Jedinečný príklad ikonografie môžeme sledovať na alžbetínskom cykle hlavného oltára Dómu sv. Alžbety v Košiciach z poslednej tretiny 15. storočia.⁴⁸ V detailoch vidíme jednotlivé postihy a nástroje a dokonca aj mladého muža s pravdepodobne Downovým syndrómom. Výnimočným pre výtvarné pamiatky tohto typu z daného obdobia v Európe je zriedkavé zobrazenie interiéru špitála.

Choroba a chorí v stredovekom svete boli obávaným tabu. Sv. Alžbeta ako jedna z hlavných predstaviteľiek laickej medikantskej duchovnosti 13. storočia prebudila na základe praktickej systematickej charitatívnej pomoci tradíciu, ktorá dala chorému telu duchovný význam.

45 „*Mira res! In fetore redolebat odor, et fetor intollerabilis erat ei odor insuperabilis, per ardentissime compassionis amorem...Osculabatur leprosum pedes et ulcera in oculis lacrimas diffundebat.*“ *Franciscan*, s. 59, 63.

46 *Teodorik*, VII. 3, 8. *Franciscan*, s. 61–62.

47 Ivan GERÁT, *Obrazové legendy sv. Alžbety. Téma, médium a kontext*, Bratislava 2009, s. 52–79.

48 Tamže, s. 173–181, 197–204.

Summary

Perceptions of disease and care for the sick by mendicants on the model of Saint Elizabeth

In medieval sources to the history of St. Elizabeth's life we could find a diverse range of perspectives on the sick persons, their diseases and treatment. They include the hagiographic image, however, grounded on the historical reality of the Middle Ages. We have documented several other figures from that period with a similar lifestyle and a similar set of historical sources, which helps researchers to perceive this phenomenon in the context of historical development. The study is focused on the 13th century, when the earliest documentations of St. Elizabeth's life created the hagiographic picture of her life, personality and actions for the coming decades.

The oldest sources documenting the life of St Elizabeth (1207–1231), which date back to the 13th century, created a strong tradition linking St Elizabeth with caring for the sick and ill. The mendicant movement brought forth a new understanding of the ill as the second Christ. The ill, as *alter Christus*, were the subject of Elizabeth's charity. Sources originat-

ing from the period pertaining to Elizabeth's life mention treatments of mainly infectious, highly repulsive diseases and the curing of corporeal defects, injuries and lethal injuries, in order to necessitate the biggest contrast and to excite awe in the recipients of the legends texts. Turning one's soul away from sin was considered to be part of a person's treatment, too. The physical shell of the ill wasn't the final aim of her help. For Elizabeth, caring for the ill was a form of piety complementing her *vita activa*. The ill were to become one of the saint's main attributes in art representation.

Sickness and sick persons both were in the medieval world feared taboo. St. Elizabeth as one of the main representatives of mendicant lay spirituality of 13th century awakened by systematic practical charitable help the tradition which gave the sick body an spiritual significance.